

KUML 19
79

KUML ¹⁹₇₉

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1980

OMSLAG: Drejerens drøm. Fra Overbygårdskamlen.

*Redaktion: Poul Kjerum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet, Viborg a-s*

*Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.*

Copyright 1980 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-70701-5-01-01

INDHOLD/CONTENTS

<i>Christian Fischer</i> : Moseligene fra Bjældskovdal	7
The bog corpses from Bjældskovdal	41
<i>Markil Gregersen</i> : Moseliget fra Elling. En retsmedicinsk undersøgelse	45
Medico-legal examination of the peat-bog body from Elling	56
<i>Bent Langfeldt og Jørgen Raahede</i> : Moseliget fra Elling. Røntgenundersøgelse	59
X-ray examination of the Elling find	65
<i>H. P. Philipsen</i> : Moseliget fra Elling. Kæbeknogledele og tandforhold	67
Dental investigation of the peat-bog body from Elling	72
<i>Henrik Tauber</i> : Kulstof-14 datering af moselig	73
Carbon-14 dating of peat-bog bodies	78
<i>Torsten Madsen</i> : En tidligneolitisk langhøj ved Rude i Østjylland	79
An Early-Neolithic long barrow at Rude in eastern Jutland	105
<i>Jørgen Lund</i> : Tre førromerske kældre fra Overbygård	109
Three Pre-Roman Iron Age cellars from Overbygård	136
<i>Jens-Henrik Bech</i> : Overbygårdkælderen. Datering af keramikken	141
Dating of the pottery from the cellars at Overbygård	149
<i>Stig Jensen</i> : Tre østjyske jordfæstegrave. Fra ældre romersk jernalder	151
Three inhumation graves in eastern Jutland from the Early Roman Iron Age	164
<i>Stig Jensen</i> : En nordjysk grav fra romersk jernalder. Sen romersk jernalders krono- logi i Nordvesteuropa	167
The Chronology of the Late Roman Iron Age in northeastern Europe	194
<i>Lise Bender Jørgensen</i> : To tekstilfragmenter fra romersk jernalder	199
Two textile remains from the Roman Iron Age	204
<i>Erik Moltke</i> : Kong Haralds mishandlede Jellingsten	205
King Harold's mishandled Jelling Stone	217
<i>Otto Mørkholm</i> : Nye møntfund fra Failaka	219
New coin finds from Failaka	230

NYE MØNTFUND FRA FAILAKA

Af Otto Mørkholm

Tilgnet P. V. Glob

I Kuml 1960, s. 199-207 offentliggjorde jeg en beskrivelse af det første samlede møntfund fra de danske udgravninger på Failaka, oldtidens Ikaros. Fundet var gjort samme år og øjeblikkeligt sendt til Danmark, hvor møntklumpen blev adskilt og de enkelte mønter rensed og konserveret. Allerede i 1961 gjorde udgraverne et nyt fund af samme art, men denne gang blev den sammensintrede møntklump liggende i mange år. Først i begyndelsen af 1978 lykkedes det, takket være P.V. Glob's personlige og økonomiske indsats, at få sendt en dansk konservator, Claus Gottlieb fra Nationalmuseets konserveringsafdeling for jordfund, til Kuwait, hvor han fik lejlighed til at behandle både det samlede fund og de enkeltfundne mønter, hovedsagelig af bronze, som var kommet for dagen forskellige steder i udgravningen. Udover at rense og konservere mønterne fotograferede Claus Gottlieb dem før og efter behandlingen, noterede vægt og stempelstilling og fremstillede en række forme, hvori der senere blev lavet gipsafstøbninger af alle mønterne. Det er dette materiale, som ligger til grund for denne artikel.

Fig. 1: Møntfundet 1961. De seksten mønter er her skilt ad, og et par stykker af dem har været udsat for et primitivt forsøg på rensning.

The coin hoard of 1961. The 16 coins have been separated and a primitive attempt has been made to clean a couple of them.

I. DET SAMLEDE FUND FRA 1961

Efter adskillelsen viste møntklumpen fra 1961 sig at bestå af 16 sølvmønter, 10 tetradrachmer (fire-drachme-stykker) og 6 drachmer (fig. 1-2), hvis beskrivelse følger her:

Susa, Seleukos II 246-226 f.Kr.

Fs. Herakleshoved iklædt løveskind mod højre, perlecirkel.

Bs. Zeus siddende mod venstre på tronstol med ryglæn og fodskammel, på den udstrakte højre hånd holder han sin ørn, mens han med venstre hånd griber om et langt scepter; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ; til venstre monogram 1, til højre monogram 2 (fig. 3). Tetradrachme.

1. 15,20 gr. Se ESM 366 j (samme forsidestempel)

Susa, Antiochos III 223-187 f.Kr.

Fs. Antiochos III's hoved med diadem mod højre, perlecirkel.

Bs. Apollon siddende mod venstre på *omphalos*, holdende i højre hånd pil, i venstre hånd bue; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΟΧΟΥ; til venstre monogram 3, til højre monogram 4 (fig. 3). Tetradrachmer.

2. 14,90 gr.

3. 15,27 gr. Samme forsidestempel som nr. 2

4. 14,67 gr. Monogrammer ulæselige

Gerrha? C. 220-210 f.Kr.

Fs. Herakleshoved iklædt løveskind mod højre.

Bs. »Zeus« siddende mod venstre, holdende ørn og scepter som på nr. 1; ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (let barbariseret); til venstre monogram 5 (fig. 3; arabisk bogstav *shin*), perlecirkel. Tetradrachmer.

5. 14,09 gr. Samme forsidestempel som Kuml 1960, s. 202, nr. 2-9

6. 14,51 gr. Samme forsidestempel som Kuml 1960, s. 202, nr. 11

7. 15,20 gr. Samme forsidestempel som nr. 6

8. 14,70 gr. Samme forsidestempel som nr. 6-7

Abyatha. C. 210 f.Kr.

Fs. Herakleshoved iklædt løveskind mod højre

Bs. »Zeus« siddende mod venstre, holdende i højre hånd blomst (?), i venstre hånd et langt scepter; arabisk indskrift fig. 3, nr. 6: *ā b y th ā* = Abyatha; til venstre monogram 7 (fig. 3; arabisk bogstav *alef*).

9. 13,75 gr.

10. 15,40 gr. Samme stempler som nr. 9

11. 3,65 gr.

12. 3,45 gr.

13. 3,50 gr.

14. 2,85 gr. Samme forsidestempel som nr. 13

15. 3,67 gr.

16. 3,05 gr.

Fig. 2: Gipsafstøbninger af de rensede mønter fra fundet 1961. Nummereringen svarer til listen s. 220.
 Plaster casts of the cleaned coins from the 1961 find. The numbering corresponds to the list on page 230.

De fire seleukidiske mønter, der har afgørende betydning for fundets datering, stammer alle fra det seleukidiske møntsted Susa. Nr. 1 hører til en type, der prægedes uforandret fra Seleukos I's tid (305-281 f.Kr.) og ned i Seleukos II's regeringsperiode (246-226 f.Kr.), altså også med kongenavnet Seleukos under kongerne Antiochos I (281-261 f.Kr.) og Antiochos II (261-246 f.Kr.). Men de to monogrammer viser, at vort exemplar af denne *type immobilisée* hører hjemme under Seleukos II, umiddelbart før denne indfører sine egne mønttyper i Susa. Tilsyneladende sker det henimod slutningen af hans regeringstid, da de nye typer er meget sjældne.

De tre mønter fra Antiochos III (nr. 2-4) må alle tilskrives møntstedet Susa, selvom de ikke er optaget i amerikaneren E.T. Newell's store værk om de seleukidiske udmøntninger fra rigets østlige provinser, *Eastern Seleucid Mints* fra 1939. Ligesom den ene mønt fra 1960-fundet hører disse tre mønter til i begyndelsen af Antiochos III's lange regeringstid, perioden fra 223 til ca. 212 f.Kr., og er de yngste daterbare i skatten. Ud fra deres relativt ringe slid må skattens nedlæggelse være foretaget ikke altfor mange år senere. En sandsynlig datering må derfor blive ca. 210-200 f.Kr., og ligesom 1960-skatten kan det nye fund således med rimelighed sættes i forbindelse med Antiochos III's arabiske ekspedition i 204 f.Kr. Det skal lige bemærkes, at mønt 4's lidt medtagne udseende ikke skyldes, at den var særlig slidt, men at den var udsat for en uhensigtsmæssig behandling før den egentlige konservering.

De seleukidiske mønter prægedes efter det attiske vægtsystem, hvor en tetradrachme skulle veje ca. 17,20 g. Vore fire mønters langt lavere vægt må skyldes uheldige opbevaringsforhold i Failakas jord med en stærk korrosion til følge. Denne iagttagelse har betydning for vurderinger af de orientalske Alexanderefterligningers vægt, der oprindeligt må have været ganske nær den attiske.

De fire mønter nr. 5-8 hører til en udmøntning, som jeg beskæftigede mig udførligt med i 1960. Det første fund fra Failaka indeholdt 12 mønter af denne type. Jeg fremsatte den gang den formodning, at disse mønter var præget i den vigtige arabiske handelsby Gerrha på Arabiens østkyst lidt nord for Bahrain, og denne antagelse må siges at være bestyrket gennem fundet i 1970 af en større møntskat, indeholdende tidligere typer af denne samme udmøntning, på selve Bahrain (1). Jeg mener derfor, at den overvejende sandsynlighed nu taler for at hense disse mønter til Gerrha. Det er jo altid tilfredsstillende at se sine hypoteser bekræftet eller styrket af senere fund.

Endvidere har fundet fra Bahrain gjort det klart, at det W-lignende tegn til venstre er det sydarabiske bogstav *shin* (sh), og at denne initial står for solguden Shamas eller Shams, hvis navn er skrevet helt ud på nogle få af Bahrain-fundets mønter. Alexander-mønternes græske Zeus er altså blevet omfortolket til Arabernes Shamas. Dette gælder formentlig

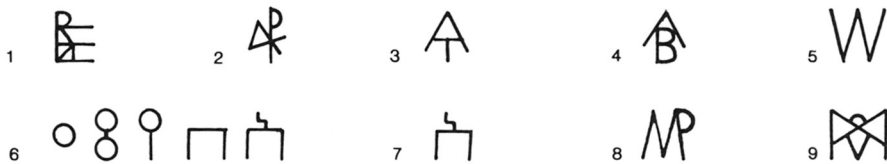

Fig. 3

begge de tilstedeværende mønttyper. Hermed stemmer at figuren i begge tilfælde er fremstillet skægløs, mens den græske Zeus altid bærer fuldskæg.

De øvrige mønter i fundet, tetradrachmerne og drachmerne nr. 9-16, hører til en gruppe Alexander-efterligninger, som tidligere på grund af den sydarabiske indskrift henførtes til Minæernes rige i Sydarabien, nogle hundrede kilometer nord for Aden-området. De fem skriftegn kan transkriberes *ā b y th ā*, hvilket dækker navnet, Abyatha, på den fyrste eller konge, som prægede disse mønter. Allerede i min artikel fra 1960 omtalte jeg en enkeltfunden drachme af denne type fra Failaka, som jeg ud fra stilen daterede til ca. 150 f.Kr. Imidlertid har et par nye fund, deriblandt Failaka 1961, vist at denne datering er forkert. Abyathas mønter hører hjemme i slutningen af 3. århundrede f.Kr. Fundomstændighederne viser klart, at de må være omtrent samtidige med Gerrha-mønterne nr. 5-8, og ligesom tilfældet var med disse, bevægede enkelte eksemplarer sig frem ad handelsvejene mod vest for at dukke op i et par fund fra Lilleasien fra tiden omkring 200 til 190 f.Kr.(2).

Mens Abyathas tid således ligger nogenlunde fast, er hans lokalisering et vanskeligere problem. Hans mønter viser visse lighedspunkter med andre orientalske Alexander-efterligninger med fyrstenaavnene Harithat og Abiel. Sidstnævntes mønter udjorde en del af det store møntfund fra Bahrain, som tidligere er beskrevet i Kuml 1972. Harithats mønter betegner ham udtrykkelig som hersker i *h g r* eller Hagar. Desværre forekommer dette stednavn i flere forskellige dele af den arabiske halvø. Den moderne forskning har peget på to muligheder: Hagar kan enten tænkes anbragt i det nordlige Arabien ved Dumeitha eller Dumat, ca. midtvejs på karavanevejen fra Eufrat-Tigris flodernes munding til Petra i Nabatæernes land, eller det kan lokaliseres ved Arabiens østkyst i distriktet al-Hasa mellem oaserne Thaj og Hufhuf (3). Eventuelt kan øen Bahrain have hørt med til fyrstedømmet Hagar. På det foreliggende grundlag kan en sikker afgørelse mellem disse to muligheder næppe træffes. På grund af mønternes stærkt orientalske præg vil jeg være tilbøjelig til at lokalisere dem ret fjernt fra det græske område, og jeg vil derfor stadig mene at placeringen i det østlige Arabien er den mest sandsynlige. I øvrigt må det påpeges, at mens Harithats og Abiels udmøntningen utvivlsomt hører sammen og derfor begge kan henføres til Hagar, er Abyathas mønter på visse typologiske

punkter forskellige. Forsidens Herakleshoved er udformet anderledes, og »Zeus« på bagsiden holder en blomst istedet for et hesterhyton som hos Harithat og Abiel. Det er derfor muligt, at Abyathas mønter ikke hidrører fra Hagar, men fra et helt tredje fyrstedømme, som imidlertid så må placeres i Hagars umiddelbare nærhed.

II. DE ENKELTFUNDNE MØNTER

Spredt rundt på udgravningsområdet er fundet ialt tre sølvmønter og 22 bronzemønter. En udførlig publikation af dette materiale med angivelse af dets stratigrafiske betydning vil blive foretaget i den endelige udgravningsrapport. Her vil jeg kun behandle materialet mere generelt ud fra dets betydning for forståelsen af Ikaros' funktion i den hellenistiske periode.

De tre sølvmønter omfatter een tetradrachme af »Gerrha«-typen (fig. 4,1), svarende til de tolv mønter fra 1960-fundet og nr. 5-8 ovenfor i fundet fra 1961. Endvidere een drachme fra Abyatha svarende til nr. 11-16 ovenfor, samt en halvdrachme (vægt 1,59 g.) af samme type. Drachmen blev allerede publiceret i min artikel fra 1960, mens halvdrachmen er afbildet her som fig. 4,2. Dens forsidetype minder i stil mest om drachmerne nr. 15-16 fra det samlede fund.

De 22 bronzemønter er overvejende seleukidiske og viser følgende fordeling på møntsteder og regeringer:

BRONZEMØNTER FRA FAILAKA

	Seleukia v. Tigris	Susa	Antiochia- Charax	ubestemt	ialt
c. 336-300	1			1	2
Seleukos I 305-281					
Antiochos I 281-261					
Antiochos II 261-246	1				1
Seleukos II 246-226					
Seleukos III 226-223					
Antiochos III 223-187	5	1	4?		10
Seleukos IV 187-175		1			1
Antiochos IV 175-164	4				4
Hyspaosines c. 140-110			1		1
ubestemt				3	3
	11	2	5	4	22

Som det fremgår af skemaet kan kun tre mønter med sikkerhed henføres til tiden før Antiochos III's tronbestigelse i 223 f.Kr. Den ældste af disse

(fig. 4,3) bærer Alexander den Stores navn og hører til hans almindelige bronzemøntning med et Herakleshoved på forsiden og på bagsiden heltens våben: en bue i hylster og en kølle. Mønter af denne type prægedes i mange møntsteder i Alexanders rige, også i årene efter hans død. Da den ret slidte mønt ikke fremviser noget monogram eller andet særligt kendetegn, kan det ikke afgøres, hvor den er præget. Den må være udmøntet mellem 336 og c. 300 f.Kr., men kan naturligvis godt være kommet til Failaka på et langt senere tidspunkt.

Det store flertal af bronzemønterne, 15 ud af 19 identificerbare stykker, hidrører fra de seleukidiske herskere Antiochos III, Seleukos IV og Antiochos IV, altså fra perioden mellem 223 og 164 f.Kr. Det er værd at lægge mærke til, at de langt talrigere møntfund fra Susa også viser en koncentration i denne periode, et forhold der er blevet forklaret som en følge af en intensivning af handelen mellem Babylonien og områderne ved den Persiske Bugt (4). Blandt de seleukidiske møntsteder dominerer Seleukia ved Tigris kraftigt ligesom tilfældet er i Susa i samme tidsrum. Fra de skriftlige kilder ved vi, at Antiochos III og IV viste en speciel interesse for de østlige provinser. Antiochos III foretog en stor expedition, der førte ham til Indiens grænser i årene 212-204 f.Kr. Hans østlige ophold afsluttedes forøvrigt med en expedition mod Gerrha i 204 f.Kr., som almindeligvis forklares ud fra handelspolitiske motiver. Antiochos III var igen i østen i 187 f.Kr., hvor han døde i Elymais. Også Antiochos IV foretog en større expedition østpå i årene 165 og 164 f.Kr. Ligesom sin fader omkom han i disse egne fjernt fra hovedstaden Antiochia i Syrien (5).

Ved Eufrat- og Tigrisflodernes udmunding i den Persiske Bugt lå et andet Antiochia, oprindelig en grundlæggelse af Alexander den Store, men genopbygget og forsynet med nyt navn af enten Antiochos III eller Antiochos IV. Under Antiochos IV fungerede her et møntsted, der prægede sølv mønter, tetradrachmer og drachmer, og hvis virksomhed kan forfølges ned til begyndelsen af Demetrios II's regeringstid (145-140 f.Kr.) (6). Blandt de enkeltfundne bronzemønter fra Failaka findes nu fire stykker i to forskellige nominaler, som er præget af Antiochos III og måske kan henføres til dette møntsted. Deres beskrivelse lyder:

1. Fs. Portræt af Antiochos III mod højre med diadem.
Bs. Nike med krans stående på skibsstævn mod venstre; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY; til venstre og højre monogrammer.
3 eksemplarer, uregelmæssig stempelstilling. (Fig. 4,7).
2. Fs. Skægget hoved (Zeus?) mod højre.
Bs. Apollon stående mod venstre, højre hånd udstrakt, lænende sig med venstre arm til søjle; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY; til venstre monogram 8, til højre ubestemt monogram.
1 eksemplar, uregelmæssig stempelstilling. (Fig. 4,8).

Monogrammet nr. 8 fra mønt 2 genfindes på een af mønterne af type 1, hvilket indikerer, at vi virkelig har at gøre med to forskellige nominaler fra een og samme udmøntning.

Mønternes uregelmæssige stempelstilling udelukker Seleukia ved Tigris som møntsted. Derimod kunne de godt stamme fra Susa, hvis mønter blev præget med uregelmæssig stempelstilling til langt ned i parthisk tid (7). Imidlertid er disse mønttyper overhovedet ikke fundet ved de meget omfattende udgravninger i Susa, som har bragt tusindvis af hellenistiske mønter for dagen. Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at vore mønter er usædvanlig godt bevarede og næppe kan have cirkuleret ret længe. Det er derfor rimeligt at antage, at de er udmøntet nær fundstedet, og den mulighed kan ikke afvises at Antiochos III under sit ophold på stedet oprettede et møntsted i Antiochia ved den Persiske Havbugt, som producerede disse mønter i tiden efter 204 f.Kr. Det udmærkede kongeportræt på forsiden af type 1 er et manddomsportræt, som hører hjemme i sidste halvdel af hans regeringstid, altså under alle omstændigheder efter 204 f.Kr. Bagsidefremstillingen med et skib løser ikke lokaliseringsproblemet, idet skibsfremstillinger kendes både fra Susa under Antiochos IV og fra Antiochia under kong Apodakos af Charakene (fra c. 110 f.Kr.) (8). Imidlertid er det fristende at forklare typen, sejrsgudinden på forstavnen af et krigsskib, som en henvisning til Antiochos' flådeexpedition mod Gerrha, der bragte både sejr og bytte. Og for en sådan flådeexpedition er Antiochia ved den Persiske Havbugt unægteligt et bedre udgangspunkt end Susa. Selve øen Ikaros kan meget vel have tjent som en fremskudt base for en flådehavn i Antiochia ved den Persiske Bugt.

Hvorledes dette nu forholder sig, så hidrører den yngste mønt i fundene med sikkerhed fra dette møntsted. Under Seleukiderigets opløsning omkring 140 f.Kr., da Partherne satte sig i besiddelse af alle rigets østlige provinser, etablerede den tidligere seleukidiske statholder, Hyspaosines, et uafhængigt kongerige i egnen omkring de store floders udmunding. Som hovedstad valgte han Antiochia, som han omdøbte til Charax, hvorefter hele hans lille kongerige fik navnet Charakene. Hyspaosines gjorde

Fig. 4: Enkeltfundne mønter fra Failaka. 1. Tetradrachme fra Gerrha (?), c. 220-210 f.Kr. 2. Halvdrachme præget af Abyatha, c. 220-210 f.Kr. 3. Alexander den Store (336-323 f.Kr.) eller senere, ubestemt møntsted. 4. Antiochos III (223-187 f.Kr.), Seleukia ved Tigris. 5. Antiochos IV (175-164 f.Kr.), Seleukia ved Tigris. 6. Seleukos IV (187-175 f.Kr.), Susa. 7.-8. Antiochos III (223-187 f.Kr.), Antiochia-Charax?. 9. Hyspaosines (c. 140-c. 110 f.Kr.), Antiochia-Charax. 10. Hyspaosines af Charakene, tetradrachme fra år 122/1 f.Kr.; Yale University Collection.

Stray coin finds from Failaka. 1. Tetradrachm from Gerrha (?) ca. 220-210 B. C. 2. Half-drachm struck by Abyatha, ca. 220-210 B. C. 3. Alexander the Great (336-326 B. C.) or later, unknown mint. 4. Antiochus III (223-187 B. C.), Seleucia on the Tigris. 5. Antiochus IV (175-164 B. C.), Seleucia on the Tigris. 6. Seleucus IV (187-175 B. C.), Susa. 7.-8. Antiochus III (223-187 B. C.), Antiochia-Charax?. 9. Hyspaosines (ca. 140 - ca. 110 B. C.), Antiochia-Charax. 10. Hyspaosines of Charakene, tetradrachm from the year 122-121 B. C.; Yale University Collection.

Seleucia ved Tigris

Susa

Antiochia - Charax

sig formentlig uafhængig allerede omkring 140 f.Kr. En mere betydelig rolle spillede han i begyndelsen af 120'erne da det for en kort periode lykkedes ham at udvide sit rige til at omfatte hele Babylonien og muligvis andre områder. Hans daterede mønter, hvoraf en tetradrachme vises som fig. 4,10, hører alle hjemme i årene 125/4 til 122/1 f.Kr. I dette sidste år blev han tvunget tilbage af partherkongen Mithradates II, som besatte selve Charax og prægede mønt der. Muligvis har Hyspaosines fået lov til at fortsætte som parthisk underkonge, idet hans efterfølger i Charakene først kendes fra 110/09 f.Kr. (9).

Hyspaosines' ene mønt fra Ikaros-Failaka har følgende udseende:

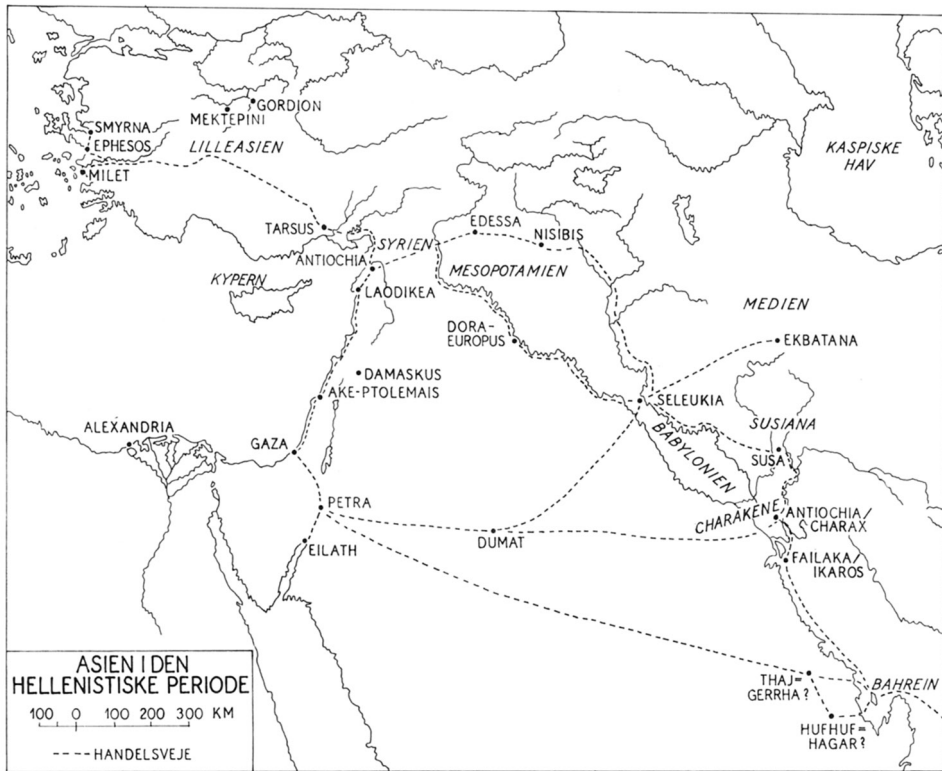
Fs. Skægget portræt af Hyspaosines mod højre (med diadem?).

Bs. Athena stående frontalt med skjold og lanse; [B]ΑΣΙΑ[EΩΣ]
[Y]ΣΠΑΟΣΙΝ[OY]; til venstre mellem indskrift og type monogram
9.

1 exemplar, uregelmæssig stempelstilling. (Fig. 4,9).

To stykker af samme type er fundet i Susa og to i Dura-Europos ved Eufrat flodens midterste løb (10). Deres datering indenfor perioden 140-110 f.Kr. er omstridt. Nogle har villet datere mønterne til c. 140 f.Kr. (11), mens andre henfører dem til Hyspaosines sidste regeringsår, mellem ca. 120 og 110 f.Kr. (12). Efter mit bedste skøn er det umuligt at placere disse mønter nøjagtigt indenfor Hyspaosines' 30-årige regeringsperiode. Året 140 f.Kr. bliver således den sikre nedre tidsgrænse for den økonomiske aktivitet på Ikaros i hellenistisk periode for så vidt den afspejler sig i møntfundene. Men aktiviteten kan også have varet op til 30 år længere.

På kortet fig. 5 er indtegnet de vigtigste handelsveje fra området omkring den Persiske Havbugt mod vest til Middelhavet. Områdets betydning har været afhængig af transithandelen med varer fra Indien. Ægypterkongerne, de uafhængige Nabatæere i Petra og Seleukidekongerne i Syrien konkurrerede ivrigt om denne indbringende handel. Fundene fra Failaka (og Bahrain) er et vidnesbyrd, om at Seleukiderne gjorde en særlig indsats i årene omkring 205 til 160 f.Kr. og formentlig har været ganske godt stillet i konkurrencen takket være forbindelsen med Gerrha. Den politiske situation ændrede sig med den parthiske erobring af Seleukiderigetets østprovinser i årene omkring 140 f.Kr. Mere vigtigt for handelsforbindelserne var dog nok at ægyptiske søfarere henimod slutningen af 2. årh. f.Kr. lærte at udnytte monsun-vindene til at etablere en direkte forbindelse fra Afrikas kyst ved det nuværende Eritrea og Somalia til Indus-flodens munding (13). Dermed sejrede Alexandria over Antiochia, og i romersk kejsertid kom størstedelen af de orientalske luksusvarer til Europa via Alexandria. Den Persiske Bugts betydning formindskedes tilsvarende, og behovet for et hellenistisk støttepunkt for søhandelen ved Failaka forsvandt.

NOTER

- 1) O. Mørkholm, »En hellenistisk møntskat fra Bahrain«, *KUML* 1972, s. 183-202.
- 2) Udover på Ikaros er Abyatha's mønter fundet i to skattefund fra Frygien i Lilleasien, Gordion, *Inventory of Greek Coin Hoards* (New York, 1973), nr. 1405 og Mektepini sammesteds nr. 1410. Et løsfund stammer fra oasen Thaj i det vestlige Arabien. Se Robin, *Semitica* 24, 1974, s. 87.
- 3) Se *KUML* 1972, s. 192-93. Robin, *Semitica* 24, 1974, s. 102 ff. lokaliserer Hagar ved Dumaitha.
- 4) Georges Le Rider, *Suse sous les Séleucides et les Parthes* (Paris, 1965), s. 300-324.
- 5) Polybios 13, 9 (Antiochos III i Gerrha); Diodorus Siculus 38,3 (Antiochos III i Elymais); angående Antiochos IV i østen se Mørkholm, *Antiochus IV of Syria* (København 1966), s. 166-180.
- 6) O. Mørkholm, »The Seleucid Mint at Antiochia on the Persian Gulf«, *American Numismatic Society Museum Notes* 16, 1970, s. 31-44.
- 7) Stempelstillingen i Seleukia ved Tigris og Susa er undersøgt af Le Rider, *Suse*, s. 20-23.
- 8) Le Rider, *Suse* nr. 63, pl. v (Antiochos IV) og nr. 411 pl. xxxvi (Apodakos).
- 9) Se A.R. Bellinger, »Hyspaosines of Charax«, *Yale Classical Studies* 8, 1942, s. 53-67; S. A. Nodelman, »A Preliminary History of Characene«, *Berytus* 13, 1960, s. 83-91; Le Rider, *Suse*, s. 382-388.
- 10) Le Rider, *Suse* nr. 408, pl. xxxv; A. R. Bellinger, *The Excavations at Dura-Europos, Final Report VI, The Coins* (New Haven, 1949), nr. 164, pl. V.
- 11) Bellinger, *Yale Classical Studies* 8, 1942, s. 61-62; Nodelman, *Berytus* 13, 1960, s. 87.
- 12) Le Rider, *Suse*, s. 388.
- 13) Se Walter Otto og H. Bengtson, Zur Geschichte des Niederganges des Ptolemäerreiches, *Abh. der Bayer. Akad. der Wissenschaften Philos. - hist. Abt. N.F.* Heft 17, 1938, s. 194-218. P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria* (1973) I, s. 182-84 og II, s. 313-17. Cl. Préaux, *Le monde hellénistique* (1978) II, s. 509-10.

NEW COIN FINDS FROM FAILAKA

by Otto Mørkholm

Dedicated to P.V. Glob

In KUML 1960, pp. 199-207, I published a description of the first coin hoard from the Danish excavations on Failaka, the ancient Ikaros. The find had been made earlier that year and been sent at once to Denmark, where the lump of coins was separated and the individual coins were cleaned and conserved. A new find of the same type was made at the excavations already in 1961, but this time the fused lump of coins was neglected for many years. At last, in the beginning of 1978, the personal and financial aid of P.V. Glob, Director of State Antiquities, made it possible to send a conservator, Claus Gottlieb from the Department of Conservation of Earth Finds at the National Museum, to Kuwait. Here Claus Gottlieb treated both the hoard and the stray finds, mostly of bronze, which had appeared at various excavation sites. Besides cleaning and conserving the coins, Claus Gottlieb also photographed them before and after treatment, noted their weights and the placement of the dies, and made a series of moulds in which plaster casts were later taken of all the coins. This material forms the basis of the present article.

I. THE HOARD FROM 1961

After separation, the lump of coins from 1961 was found to consist of 16 silver coins, 10 tetradrachms (4-drachm pieces) and 6 drachms (fig. 1-2), described as follows:

Susa, Seleucus II, 246-226 B. C.

Obverse: Head of Herakles clad in lion skin, facing right, circle of dots.

Reverse: Zeus, facing left, seated on his throne with back-rest and stool. In his outstretched right hand he holds an eagle, while with his left hand he grasps a long sceptre; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ; monogram 1 on the left, monogram 2 on the right (fig. 3). Tetradrachm.

1. 15.20 grams. See *ESM* 366 j (same observe die).

Susa, Antiochus III, 223-187 B. C.

Obverse: Head of Antiochus III with diadem facing right, circle of dots.

Reverse: Apollo seated on the *omphalos*, facing left, holding an arrow in his right hand and a bow in his left hand; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY monogram 3 on the left, monogram 4 on the right (fig. 3). Tetradrachms.

2. 14.90 grams.

3. 15.27 grams. Same obverse die as nr. 2.

4. 14.67 grams. Monograms illegible.

Gerrha?, ca. 220-210 B. C.

Obverse: Head of Herakles wearing lion skin, facing right.

Reverse: Seated »Zeus« facing left, holding eagle and sceptre as on nr. 1. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ (slightly barbarized); on the left monogram 5 (fig. 3, Arabic letter *shin*), circle of dots. Tetradrachms.

5. 14.09 grams. Same obverse die as *Kuml* 1960, p. 202, nrs. 2-9.

6. 14.51 grams. Same obverse die as *Kuml* 1960, p. 202, nr. 11.

7. 15.20 grams. Same obverse die as nr. 6.

8. 14.70 grams. Same obverse die as nrs. 6-7.

Abyatha, ca. 210 B. C.

Obverse: Head of Herrakles wearing lion skin, facing right.

Reverse: Seated »Zeus« facing left, holding flower (?) in his right hand, while his left hand grasps a long sceptre; Arabic inscription, fig. 3. nr. 6: *ā b y th ā* = Abyatha; monogram 7 on the left (fig. 3; Arabic letter *aleph*).

9. 13.75 grams
10. 15.40 grams. Same dies as nr. 9
11. 3.65 grams.
12. 3.45 grams.
13. 3.50 grams.
14. 2.85 grams. Same obverse die as nr. 13.
15. 3.67 grams.
16. 3.05 grams.

The four Seleucid coins of significance in dating the find all stem from the Seleucid mint at Susa. Nr. 1 belongs to a type which was struck unchanged from the time of Seleucus I (305-281 B.C.) and down through the reign of Seleucus II (246-226 B.C.), that is, with the royal name Seleucus also during the reigns of Antiochus I (281-261 B.C.) and Antiochus II (261-246 B.C.). But the two monograms show that our example of this *type immobilisée* can be assigned to the reign of Seleucus II, just before he introduced his own coin types in Susa. This apparently occurred toward the end of his reign, as the new types are extremely rare.

The three coins from Antiochus III (nrs. 2-4) must all be assigned to the Susa mint, even though they are not included in the major work by the American E. T. Newell on the Seleucid mintings from the eastern provinces of the empire, *Eastern Seleucid Mints* from 1939. Just as the one coin from the 1960 find, these three coins were struck in the beginning of the long reign of Antiochus III, the period from 223 to about 212 B. C., and they are the latest of the datable coins in the hoard. To judge by their relatively good condition, the hoard must have been deposited only a few years later. A reasonable dating would therefore be about 210-200 B. C., and just like the 1960 hoard, the new find can with some probability be related to Antiochus III's Arabian campaign in 204 B. C. It ought to be remarked that the rather worn appearance of coin 4 is not due to usage but rather to careless treatment before the actual conservation.

The Seleucid coins were struck according to the Attic weight system, in which a tetradrachm weighed about 17.20 grams. The far lower weight of our four coins may most likely be attributed to the poor conditions of preservation in the soil of Failaka which greatly corroded the pieces. This observation must be taken into account in estimating the weight of the oriental Alexander-imitations, which originally must have been quite close to the Attic weight.

The four coins nrs. 5-8 belong to an issue which I discussed in detail in 1960. The first find from Failaka contained 12 coins of this type. At that time I ventured the theory that these coins had been struck in the important Arabian trading city Gerrha on the east coast of Arabia, slightly north of Bahrain, and this assumption may be said to have been confirmed by the find of a larger coin hoard in 1970, containing earlier types of the same minting on Bahrain itself (1). I therefore believe that it is entirely reasonable to attribute these coins to Gerrha. It is always gratifying to see one's hypotheses confirmed or supported by later finds.

Furthermore, the find from Bahrain has made it clear that the W-like symbol on the left is the southern Arabian letter *shin* (sh) and that this initial stands for the sun god Shamas or Shams, whose name has been fully spelled out on a few of the coins in the Bahrain find. The Greek Zeus of the Alexander coins has thus been reinterpreted as the Arabian Shamas.

This probably holds true for both of the present coin types. In accordance with this, the figure in both cases has been portrayed beardless, while the Greek Zeus is always bearded.

The other coins in the find, the tetradrachms and the drachms nrs. 9-16, belong to a group of Alexander-imitations which, due to the southern Arabian inscription, were earlier ascribed to the kingdom of the Minyans in southern Arabia, some hundred kilometres north of the Aden region. The five symbols can be transcribed *ā b ḡ th ā*, which stands for the name Abyatha, the ruler or king who struck these coins. In my article from 1960, I mentioned a single find of a drachm of this type from Failaka which, judging by its style, I dated to about 150 B. C. Meanwhile, a couple of new finds, including Failaka 1961, have proved this dating to be incorrect. The coins of Abyatha belong to the end of the third century B. C. The finding conditions clearly show that they must be approximately contemporary with the Gerrha coins nrs. 5-8 and, as was the case with these, single specimens made their way westward along the trade routes and finally turn up in a couple of finds in Asia Minor from the period around 200-190 B. C. (2).

While the dating of Abyatha has been approximately determined, his localisation presents a more difficult problem. His coins show certain points of similarity with other oriental Alexander-imitations with the royal names Harithat and Abiel. The coins of the latter comprised part of the large coin find from Bahrain, earlier described in *Kuml* 1972. The coins of Harithat expressly designate him as the ruler in *h g r* or Hagar. Unfortunately, this place-name appears in several different parts of the Arabian peninsula. Modern scholars have indicated two possibilities: Hagar may either be situated in northern Arabia near Dumaitha or Dumat, about halfway on the caravan road from the mouth of the Tigris and Euphrates Rivers to Petra in the land of the Nabataeans; or it can be localised to the east coast of Arabia in the al-Hasa district between the oases Thaj and Huthuf (3). The island Bahrain may possibly have belonged to the kingdom Hagar. No real choice between these two possibilities can be made on the basis of this material. Due to the strongly oriental character of the coins, I would tend to localise them quite far from the Greek area, and I still believe that the most likely place of origin is eastern Arabia. It should also be pointed out that while the mintings of Harithat and Abiel undoubtedly belong together and can therefore both be attributed to Hagar, the coins of Abyatha vary with regard to certain typological aspects. The head of Herakles on the obverse is drawn differently and »Zeus« on the reverse holds a flower instead of a horse rhyton as is the case with Harithat and Abiel. It is therefore possible that the coins of Abyatha originate not in Hagar but in some third kingdom, which however must be assumed to lie in the immediate vicinity of Hagar.

II. SINGLE FINDS OF COINS

In all, 3 silver coins and 22 bronze coins have been found spread throughout the excavation area. A detailed publication of this material with indication of its stratigraphical significance will appear in the final excavation report. Here I will only discuss the material in general in the light of its significance for the understanding of the function of Ikaros in the Hellenistic period.

The 3 silver coins include one tetradrachm (fig. 4-1) corresponding to the 12 coins from the 1960 find and to nrs. 5-8 above in the find from 1961. Furthermore, there is one drachm from Abyatha corresponding to nrs. 11-16 above together with a half-drachm (weight 1.59 grams) of the same type. The drachm was published already in my article from 1960, while the half-drachm is pictured here in fig. 4-2. Its obverse type bears the closest stylistic resemblance to the drachms nrs. 15-16 from the hoard.

The 22 bronze coins show the following distribution among mints and reigns:

Bronze coins from Failaka

	Seleucia on the Tigris	Susa	Antiochia-Charax	unknown	total
ca. 336-300	1			1	2
Seleucus I, 305-281					
Antiochus I, 281-261					
Antiochus II, 261-246	1				1
Seleucus II, 246-226					
Seleucus III, 226-223					
Antiochus III, 223-187	5	1	4?		10
Seleucus IV, 187-175		1			1
Antiochus IV, 175-164	4				4
Hyspaosines, ca. 140-110			1		1
unknown				3	3
	11	2	5	4	22

As shown by the table, only 3 coins can be attributed with certainty to the period before the accession of Antiochus III in 223 B. C. The oldest of these coins (fig. 4-3) bears the name of Alexander the Great and is from his common bronze minting with a head of Herakles on the obverse and the weapons of the hero on the reverse: a bow in a case and a club. Coins of this type were struck by many mints in the empire of Alexander, even in the years following his death. As this rather worn coin lacks a monogram or other marks of identification, its place of minting cannot be determined. The coins must have been struck between 336 and about 300 B. C., but of course it may have come to Failaka at a much later date.

The great majority of bronze coins, 15 out of the 19 pieces identified, stem from the Seleucid rulers Antiochus III, Seleucus IV, and Antiochus IV, that is, from the period between 223 and 164 B. C. It is worth noting that the far more numerous coin finds from Susa also show a concentration in this period, a fact which has been explained as the result of intensified trade between Babylonia and the regions near the Persian Gulf (4). Seleucia on the Tigris predominates among the Seleucid mints, as is the case at Susa in the same period. Written sources inform us that Antiochus III and IV displayed particular interest in the eastern provinces. Antiochus III launched a major campaign which brought him to the borders of India in the years 212-204 B. C. In fact, his eastern stay ended with the expedition to Gerrha in 204 B. C. which is usually explained in terms of trade policy. In 187 B. C., Antiochus III was again in the East, where he died in Elymais. Antiochus IV also made a major campaign eastward in 165-164 B. C. Like his father, he died in these distant regions, far from the capital Antiochia in Syria (5).

At the mouth of the Tigris and Euphrates Rivers by the Persian Gulf lay another Antiochia, originally founded by Alexander the Great but re-built and re-named by either Antiochus III or Antiochus IV. During the reign of Antiochus IV, the town functioned as a mint, where silver coins, tetradrachms and drachms, were struck. The activity of this place can be traced down to the beginning of the reign of Demetrius II 145-140 B.C. (6). Among the single finds of bronze coins from Failaka, four pieces of two different nominals have been found which were struck by Antiochus III and perhaps can be assigned to this mint. Their description is as follows:

1. Obverse: Portrait of Antiochus III facing right with diadem.
Reverse: Nike with wreath standing in the prow of a ship facing left; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY; monograms on the left and right.
3 specimens, irregular die position (fig. 4-7).
2. Obverse: Bearded head (Zeus?) facing left.
Reverse: Standing Apollo facing left, right hand outstretched, leaning with his left arm against a pillar; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY; monogram 8 is on the left, an indecipherable monogram is on the right.
1 specimen, irregular die position (fig. 4-8).

Monogram 8 from coin 2 is also found on one of the coins of type 1, which indicates that we are in fact dealing with two contemporary nominals from one and the same issue.

The irregular die position excludes Seleucia on the Tigris as the mint. However, the coins may well originate in Susa, where coins were struck with irregular die position until down into Parthian times (7). Meanwhile, these coin types are not at all present at the very exhaustive excavations in Susa which have turned up thousands of Hellenistic coins. Furthermore, it is noteworthy that the coins are unusually well-preserved and can hardly have been in circulation for a long time. It is therefore logical to assume that they were struck near the finding place, and it is not impossible that, during his stay at the place, Antiochus III established a mint in Antiochia on the Persian Gulf which produced these coins in the period after 204 B. C. The excellent royal portrait on the obverse of type 1 is a portrait of a man in his prime belonging to the last half of his reign, that is, certainly after 204 B. C. The picture of the ship on the reverse does not solve the problem of localisation as ship pictures are known both from Susa during the reign of Antiochus IV and from Antiochia during the reign of King Apodakos of Charakene (from about 110 B. C.) (8). Meanwhile, it is tempting to explain the type, the goddess of victory in the prow of a warship, as a reference to the naval campaign which Antiochus launched against Gerrha and which resulted in both booty and victory. And for such a naval campaign, Antiochia on the Persian Gulf was without doubt a better starting point than Susa. Even the island Ikaros may very well have served as an advanced base for a naval harbour in Antiochia on the Persian Gulf.

However the case may be, it is indisputable that the most recent coin in the finds originates from this mint. During the dissolution of the Seleucid Empire around 140 B.C., when the Parthians occupied all the eastern provinces of the empire, the former Seleucid governor Hyspaosines established an independent kingdom in the region around the mouth of the great rivers. He chose Antiochia as his capital and re-named it Charax, after which his little kingdom was called Charakene. Hyspaosines probably declared his independence as early as ca. 140 B. C. He played a more important role in the beginning of the 120's when for a short period he succeeded in enlarging his kingdom to encompass all of Babylonia and possibly other areas as well. His dated coins, of which a tetradrachm is shown in fig. 4-10, all date from the years 125-124 to 122-121 B. C. In the last year he was forced to retreat by the Parthian king, Mithradates II, who occupied Charax itself and minted coins there. It is possible that Hyspaosines was allowed to continue as Parthian subject king, for his successor in Charakene is first known from 110-109 B. C. (9).

The single coin of Hyspaosines from Ikaros-Failaka may be described as follows:

- Obverse: Portrait of bearded Hyspaosines facing left (with diadem?).
Reverse: Athena standing, facing forward, with shield and lance; [B*ΑΣΙΑ[ΕΩΣ* [Y*-ΣΤΙΑΟΣΙΝ[OY*; on the left between inscription and type monogram 9.
1 specimen, irregular die position (fig. 4-9).

Two coins of the same type have been found in Susa and two in Dura-Europus by the middle course of the Euphrates River (10). Their dating within the period 140-110 B.C. has been disputed. Some scholars have assigned the coins to about 140 B.C. (11) while others ascribe them to the last years of the reign of Hyspaosines, the decade 120-110 B.C. (12). In my judgement, it is impossible to place these coins precisely within the 30-year reign of Hyspaosines. Thus the year 140 B.C. would be the definite *terminus post* for economic activity on Ikaros in the Hellenistic period insofar as it is reflected in the coin finds. But the activity may well have lasted up to 30 years longer.

The map in fig. 5 shows the most important trade routes from the area south the Persian Gulf westwards to the Mediterranean. The importance of the area depended upon the transit trade of goods from India. The Egyptian kings, the independent Nabataeans in Petra and the Seleucid kings in Syria competed avidly to secure the profitable trade. The finds from Failaka (and Bahrain) are evidence that the Seleucids made a particular effort to secure trade in the years around 205-160 B. C. and were probably quite well placed in the competition thanks to the connection to Gerrha. The political situation was altered with the Parthian conquest of the eastern provinces of the Seleucid empire around 140 B. C. However, a factor of even greater significance for trade connections was that around the end of the 2nd century B. C., Egyptian sailors learned to take advantage of the monsoon winds to establish a direct route from the coast of Africa, near what is today Eritrea and Somalia, to the mouth of the Indus River (13). As a consequence, Alexandria defeated Antiochia, and during the Roman imperial period, the majority of oriental luxury articles came to Europe via Alexandria. The importance of the Persian Gulf decreased accordingly and the need for a Hellenistic base for maritime trade at Failaka disappeared.

Oversættelse: Barbara Bluestone.

NOTES

1. O. Mørkholm, »A Hellenistic Coin Hoard from Bahrain«, *Kuml* 1972, pp. 183-202.
2. Besides on Ikaros, the coins of Abyatha have been found in two hoards from Phrygia in Asia Minor, Gordion, *Inventary of Greek Coin Hoards* (New York, 1973), nr. 1405 and Mektepin *ibidem* nr. 1410. A stray find comes from the Thaj oasis in western Arabia. See Robin, *Semitica* 24, 1974, p. 87.
3. See *Kuml* 1972, pp. 192-193. Robin, *Semitica* 24, 1974, pp. 102 ff. localises Hagar near Dumaitha.
4. Georges Le Rider, *Suse sous les Seleucides et les Parthes*, (Paris, 1965), pp. 300-324.
5. Polybius 13, 9 (Antiochus III in Gerrha); Diodorus Siculus 38, 3 (Antiochus III in Elymais); regarding Antiochus IV in the East see Mørkholm, *Antiochus IV of Syria* (Copenhagen, 1966), pp. 166-180.
6. O. Mørkholm, »The Seleucid Mint at Antiochia on the Persian Gulf«, *American Numismatic Society Museum Notes* 16, 1970, pp. 31-44.
7. The die position used in Seleucia by the Tigris and Susa has been studied by Le Rider, *Suse*, pp. 20-23.
8. Le Rider, *Suse* nr. 63, pl. V (Antiochus IV) and nr. 411 pl. XXXVI (Apodakos).
9. See A.R. Bellinger, »Hyspaosines of Charax«, *Yale Classical Studies* 8, 1942, pp. 53-67; S.A. Nodelman, »A Preliminary History of Characene«, *Berytus* 13, 1960, pp. 83-91; Le Rider, *Suse*, pp. 382-388.

10. Le Rider, *Suse*, nr. 408, pl. XXXV; A.R. Bellinger, *The Excavations at Dura-Europos, Final Report VI, The Coins* (New Haven, 1949), nr. 164, pl. V.
11. Bellinger, *Yale Classical Studies* 8, 1942, pp. 61-62; Nodelman, *Berytus* 13, 1960, p. 87.
12. Le Rider, *Suse*, p. 388.
13. See Walter Otto and H. Bengtson, Zur Geschichte des Niederganges des Ptolemäerreiches, *Abh. der Bayer. Akad. der Wissenschaften Philos. – hist. Abt.* N. F. Part 17, 1938, pp. 194-218, P.M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria* (1973) I, pp. 182-184 and II, pp. 313-317. Cl. Préaux, *Le monde hellénistique* (1978) II, pp. 509-510.